

بھگت کبیر تے شاہ حسین وچلی سانجھ

Similarities Between Bhagat Kabir and Shah Hussain

Dr. Saima Batool

Assistant Professor Punjabi, Lahore College for women university lahore

mariambatool84@gmail.com

KEYWORDS

Sufi
Deception
Significant
Humanity
Bhagat Kabir
Shah Hussain
Arrogance

DATES

Received 19-10-2024
Accepted 06-12-2024
Published 31-12-2024

QR CODE

ABSTRACT

Sufis are less into worldly affairs and they strive hard to make their relationship stronger with Allah. They believe that this world is deception and fraud, and it is a transitory abode where one can't stay forever and there's no point of putting your hearts here. According to these believers the most significant relation is humanity and that all Muslims, Hindus, Sikhs and Christians are all a creation of God. Their door is open for every human on earth. Shah Hussain and Bhagat Kabir are also two of these Sufi poets who have a lot of similarity in their thoughts and conditions. Both the Sufi poets are equally renown in all the Hindus and Muslims. Bhagat Kabir was born in a Hindu family but was raised in a Muslim family, whereas the ancestors of Shah Hussain had also reverted from differentiation of ethnicities and thought others to do the same. They opposed the idea of hate and always spread love. They condemned selfishness and arrogance. Emphasized the unity of God were worried about their hereafter. They also preferred doing good even with the evil. They also thought the philosophy of Wahdat –ul – Wajood, love for God humanity, preach for truth, equality and submissiveness. In this research article it is tried to explain similarities between both poets with the references from their poetry.

DOI:

<http://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/113>

تلخیص:

صوفی دنیا کے معاملات میں کم دلچسپی رکھتے ہیں اور وہ اللہ کے ساتھ اپنے تعلق کو مضبوط بنانے کی بھرپور کوشش کرتے ہیں۔ ان کا ماننا ہے کہ یہ دنیا دھوکہ اور فریب ہے اور یہ ایک عارضی ٹھکانہ ہے جہاں کوئی ہمیشہ کے لیے نہیں رہ سکتا اور یہاں دل لگانے کا کوئی فائدہ نہیں۔ ان ماننے والوں کے نزدیک سب سے اہم رشتہ انسانیت کا ہے اور یہ کہ تمام مسلمان، ہندو، سکھ اور عیسائی سب خدا کی مخلوق ہیں۔ ان کا دروازہ زمین کے ہر انسان کے لیے کھلا ہے۔ شاہ حسین اور بھگت کبیر بھی ان صوفی شاعروں میں سے دو ہیں جن کے خیالات اور حالات میں کافی مماثلت ہے۔ دونوں صوفی شاعر ہندوؤں اور مسلمانوں میں یکساں شہرت رکھتے ہیں۔ بھگت کبیر ایک ہندو گھرانے میں پیدا ہوئے تھے لیکن ان کی پرورش ایک مسلم گھرانے میں ہوئی تھی، جب کہ شاہ حسین کے آباؤ اجداد نے بھی نسلی تفریق کو چھوڑ دیا تھا اور دوسروں کو بھی ایسا ہی کرنے کا سوچا تھا۔ انہوں نے نفرت کے خیال کی مخالفت کی اور ہمیشہ محبت کو پھیلا یا۔ انہوں نے خود غرضی اور تکبر کی مذمت کی۔ خدا کی وحدانیت پر زور دیتے ہوئے اپنی آخرت کی فکر کرتے تھے۔ انہوں نے برائی کے ساتھ بھی نیکی کو ترجیح دی۔ انہوں نے وحدت الوجود کا فلسفہ، خدائے انسانیت سے محبت، سچائی، مساوات اور تواضع کی تبلیغ بھی کی۔

صوفی سنت پیر فقیر اللہ والے تے سادھو سب دنیا تے دنیا داری ول گھٹ جد کہ رب ول بوہتا چت دھر دے نیں اوہناں دے نیڑے دنیاوی حیاتی دھوکہ فریب مکر تے پکھنڈ ہوندی اے۔ ایس لئی اوہ ایس مکر بھری دنیا توں مونہہ موڑ کے اک رب تے معبود حقیقی ول رجوع کر دے نیں۔ اوہ من دے نیں کہ جس نوں رب لہج جاوے اوس نوں سبھ لہج جاندا اے نالے عشق اوہ واحد جذبہ اے جیہڑا رب نوں لہجن مدد کر دا اے تے ایہدے لئی کسے وی قسم دے مذہب تے ذات دی ونڈ نہیں ہوندی۔ رب اک اے تے ہندو، مسلمان، سکھ، عیسائی سب اوہدے بندے نیں۔ ایہہ ای کارن اے کہ صوفیاں تے بھگتاں دے بوہے ہر اک لئی کھلے ہوندے نیں اوہ بناں مذہب تے ذات دی ونڈ دے ساریاں نوں فیض ونڈن والے ذات پات توں نکل کے برہمناں ورگیاں تکبر تے وڈیالئی کرن والیاں توں اڈ عام لوکاں وچکار رہن والے ہوندے نیں۔ ہندوستان دے سارے صوفی سنت رواداری نالے امن دی مثال تے تعصب نالے تنگ نظری توں پاک صوفیانہ وچاراں دے مالک سن تے اوہناں دیاں تعلیمات پورے ہندوستان وچ عام سن۔ ایس پکھوں ای بھگت کبیر دی مذہبی خیال آرائی ویلے اوہناں دے وچاراں تے صوفیاں دا اثر چوکھا نظر اوند اے۔ کبیر دے کئی دوہے ایسے نیں جیہڑے ایس گل دی دلیل نیں۔

بھگت کبیر پنڈرھویں صدی دے صوفی شاعر تے بھگت نیں ایہناں دے جمن بارے کئی روایتاں نیں پر سب توں پکی روایت ایہہ اے کہ اوہ اک ہندو بیوہ دی لکھوں جے اوس ہندو زنانی بدنامی توں بچن لئی کبیر نوں تالاب دے کنڈھے سٹ دتا تے اک مسلمان جو لاہا بال او تھوں چک لیا تے اپنے گھر سانجھیا پالیا۔ انج بھگت کبیر جے اک ہندو ماں دے بطن وچوں جد کہ سنبھے

مسلمان دے گھر۔ تاریخ وچ بھگت کبیر اوہ واحد جی اے جسیں مسلمان تے ہندو وچکار سانجھ پیدا کرن دا جتن کیتا۔ شاہ حسین وی مسلمان ہوندیاں ہندو منڈے مادھول لال نال انتاں داپیار کر دے سن تے دوویں صوفی عملی طور تے ذات پات دی ونڈ دے خلاف سن۔ جیویں باباناںک ہوریں وی ایس حوالے نال آکھ دے نیں:

”ذات پات جھوٹ ہے اور رتبے اور خطاب سے حاصل کردہ شہرتیں جھوٹی ہیں ایک قادر مطلق سب کا سہارا ہے انسانوں کو ان کی قدر سے پہچانوں ان کی ذات پات نہ پوچھو۔“ (1)

بھگت کبیر تے شاہ حسین دونوں صوفی شاعر ای ہندوواں تے مسلماناں دونوں وچ ای اُچے صوفی تے سنت دے طور تے جانے جانے نیں ایہدے نال نال کبیر دے دوہے سکھاں دی مقدس کتاب وچ وی رلائے گئے نیں ایس حوالے نال وکی پیڈیا تے درج اے:

”سن بلوغ کو پہنچنے پر کبیر نے مسلمان مشائخ و علماء سے اکتساب علم کے بعد راماوند کی شاگردی اختیار کی جو کہ ایک ہندو تھا کبیر دوہے کہتے جن میں بھگتی کے معارف بیان کرتے انہیں ذات پات کے بندھنوں اور مذہبی تفریق سے نفرت تھی۔“ (2)

جیویں دھرتی وچ انسان دی تخلیق بارے دو نظریے نیں انج ای مذہب دے مڈھ بارے وی دوای نظریے نیں اک نظریہ ایہہ اے کہ انسان جدوں قدرتی انگاں ہوا پانی، مٹی تے آگ دے مقام توں جانوں ہو یا تاں اوہنے کجھ قوتیں نوں اپنے توں ودھ نکلڑا تے اُچا من لیا تے اوہناں نوں راضی کرن لگ پیا۔ سورج ہوا پانی، مٹی، آگ ایہہ سارے انسان نوں اپنے آپ توں نکلڑے لگے تاں اوہ ایہناں نوں طاقت والا تے اختیار والا سمجھن لگ پیا۔ جتھے جتھے انسان و سن لگ گئے اوہناں ایہناں عناصر توں لایجھ چکن دے ڈچھر بھالنے شروع کردتے۔ پراج تحقیقی تاریخ نے مذہب دے مڈھ بارے ایس نظریے نوں غلط ثابت کر دتا اے اتے پرانے کھنڈراں دی کھدائی توں ایہہ گل ثابت ہو گئی اے کہ انسان ہمیشہ توں اک نہ دسن والے خدا دی عبادت کردا آ رہیا اے جد کہ قدرتی عناصر دی عبادت داکم بعدوں صحرا وچ و سن و جہوں بندے دے ذہن دے کمزور ہوون پاروں ہو یا۔ دو جا نظریہ ایہہ اے کہ انسان دے دھرتی تے آون نال ای مذہب وی آیاتے وکھو وکھ علاقیاں تے ویلیاں وچ نبی پیغمبر تے اللہ دے بندے انسان نوں کراہے پین توں بچاؤن لئی تے مت دیون لئی اوندے رہے۔

سادھو، صوفی، سنت، بزرگ تے بھگت وی اک طرح لوکا کائی نوں سدھے راہ لئی پریر دے تے مت ای دیندے آئے ایس حوالے نال پروفیسر عمر زمیری لکھدے نیں:

”حضرت آدم سے لے کر رسول مقبول ﷺ تک خدا کے بھیجے ہوئے یہ برگزیدہ بندے انسانیت کو فلاح و بہبود اور نجات کا سبق دیتے رہے اور ان پیغمبروں کا تعلق روحانی اعتبار سے خالق کائنات سے قائم رہا۔“ (3)

ہن تائیں اک لکھ تے چووی ہزار پیغمبر ایس دنیا وچ آچکے نیں جیڑھے وکھو وکھ ویلیاں وچ لوکاں نوں سدھے راہ پاون دا جتن کر دے رہے صوفیاں تے سادھواں وی اپنے تائیں لوکاں نوں کر اہے پین توں بچاؤن دا ہبلہ ماریا اے اوہ مذہب دی ونڈ توں نکل کے اک خدا دی عبادت دا پرچار کر دے رہے تے ہر انسان نوں انسان ہون دی بنیاد تے ای پیار کر دے۔

ایس دنیا وچ مذہباں نوں دو حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے غیر الہامی مذہب تے الہامی مذہب غیر الہامی مذہب وچ ہندومت جد کہ الہامی مذہباں وچ دو بے ہور مذہباں دے نال نال اسلام شامل اے۔ ایختے دو بے سارے الہامی تے غیر الہامی مذہباں توں ہٹ کے صرف ہندومت تے اسلام دی گل کرنا ایس لئی لوڑی دا اے کہ شاہ حسین دے وڈے ہندوؤں مسلمان ہو گئے سن تے بھگت کبیر ہندو جتے تے مسلمان دے گھر سنہے۔

صوفی جوگی تے بھگت عام طور تے امن تے پیار نال حیاتی لنگھاون دا درس دیندے نیں اوہ ونڈ و تکرے نفرت تے بعض کینے دی کندھ نہیں اُسار دے اوہ اخلاص تے امن دے و نچارے جڑت، اکھ تے سانجھ دی گل کر دے نیں فیر بھواں مولانا رومی ہون تے بھواں بابا فرید بلھے شاہ ہون تے بھواں علامہ اقبال بھگت کبیر ہووے تے بھواں شاہ حسین سب ہی اپنی اپنی تھان انسانیت، امن، پیار، محبت تے اخلاص دی گل کر دے نیں دنیا دی بے ثباتی تے رب دی واحدانیت دا درس دیندے نیں ذات پات دی ونڈ توں نندناتے اندر باہر نوں صاف رکھنا بہناں دا نصب العین ہوندا اے اوہ تکبر تے وڈیائی توں دور کھلوندے نیں اپنے اصل نوں سیان کے اکورب دی گل کر دے نیں عمل دا درس دیندے نیں۔ انسانی حیاتی وچ جیکر عمل نہ ہووے تاں اوہ حیاتی نہیں زریاں گلاں نال نہیں سردا تے گلاں نال شکار کھیڈیاں بھکھ نہیں مٹ سکدی عمل تے کم کرن نال ای حیاتی دے باغ وچ پھل پھل لگ دے نیں اگلے جہان عملاں تے ای گل مکنی اے بھواں کوئی صوفی ہووے تے بھواں بھنگی شاہ حسین ایس حوالے نال آکھدے نیں:

عملاں اُپر ہوگ نیڑا ، کیا صوفی کیا بھنگی
جو رب بھادے سوا ی تھیسے، سوا بات ہے چنگی
آپے ایک انیک کہاوے ، صاحب ہے بہو رنگی
کہے حسین سہاگن سوا ی جو شوہ دے رنگ رنگی (4)

بندہ جد دو جیاں لئی سوچدا اے اوہناں دا احساس تے خیال کر دا اے تاں اوہدے اندر نرمیائی تے عاجزی پیدا ہوندی اے۔ صوفیاں بزرگاں اللہ والیاں تے بھگتاں ہمیش اپنی ذات توں ودھ دو جیاں لئی سوچیا۔ ایہہ فکر تے سوچن دی پریرنا ہر جی نوں اوہدا ضمیر اوہدا نفس دیندا اے۔ پر ایہدے لئی ایہہ لوڑی دا اے کہ بندے اندر ضمیر موجود ہووے جیڑا بندہ سوچدا نہیں دو بے لئی درد پیڑ نہیں رکھدا اپنے بیتے ویلے تے بھردا نہیں حال بارے سوچدا نہیں آون والی بھلک بارے جنتک نہیں ہوندا اوس نوں جیوندیاں جیاں وچ نہیں گنیا جاسکدا کیوں بے سوچن فکر کرن غور تے تلاش کرن دی انسان نوں قرآن پاک وچ وی دعوت اے ایس لئی ایس دعوت نوں قبولن والے ای اصل بندے نیں۔ صوفی تے اللہ والے اپنے توں ودھ دو جیاں لئی سوچدے نیں اوہ امن

تے پیار دے چاہیوان رہے نہیں ایہہ ای کارن اے کہ اوہ تکبر توں کوسوں دوریڈے رہے تکبر انج وی اک بیماری اے ایس حوالے نال پروفیسر سردار خاں لکھدے نیں:

"غرور و تکبر جہاں فساد کی جڑ ہے وہاں انکساری امن کی ضامن ہے جو یقین رکھتا ہے کہ سب انسان برابر ہیں بڑائی صرف اللہ کے لئے ہے اسے غرور و تکبر سے نجات مل جاتی ہے۔" (5)

صوفی جے کر شاعری ہووے تاں اوس توں وڈا درویش کوئی نہیں ہو سکدا۔ صوفی تے اللہ والے وڈیائی تے تکبر نوں نیڑے نہیں آون دیندے عاجزی دابانا پاک کے ہر اک نال اک مک ہو کے اپنے آپ نوں سب توں ماڑا مندے نیں۔ اپنی ذات دی نفی کر دے تے اک رب نوں وڈیاندے نیں۔ ایہہ بھگت شاعر ایہہ کہندے نیں کہ دکھاوے دی عبارت تے پوجا اصل مذہب تے مذہب دی تعلیم نہیں سگوں اپنے دلاں نوں نفرتاں، حسد، کاوڑتے کینے توں پاک کر کے اک دو جے نال پیار ای اصل انسانیت اے۔ ایس حوالے نال علی عباس جلاپوری لکھدے نیں:

"بھگت شاعر اں ہندومت تے اسلام وچ مفاہمت کران دا ترلا ماریا سی اوہ کہندے سن کہ ہندو مسلمان اک دو جے توں نفرت چھڈ دین اوہناں نوں پیار دی بنا تے اکٹھا ہونا چاہیدا اے۔" (6)

انسان مٹی دا پتلا اے تے اوس نوں تخلیق کرن والا اکورب اے بندے نوں اپنے اصل تے اپنی حقیقت تے نظر رکھنی چاہیدی دی اے اپنیاں سدھراں دا غلام نہیں بننا چاہیدا اوس نوں چاہیدا اے کہ رب داسچا بندہ بن کے رہوے تکبر، خود پسندی تے اکڑ نوں چھڈ سچے رب دی خدائی وچ سکھ سکون نال و سے اپنے رب کولوں ہر ویلے ڈرنا چاہیدا اے تکبر صرف اوس ذات لئی اے جیہڑا رب العالمین اے۔ ہر وڈیائی، عزت، عظمت، غرور، شان مرتبہ رب تعالیٰ لئی اے۔ بندے نوں اپنی اوقات یاد رکھنی چاہیدی اے تے مگر ایہی توں چٹنا چاہیدا اے۔ کیوں جے غرور تے تکبر داسر ہمیش نیواں ہوندا اے۔ جیویں شاہ حسین انسان نوں اپنی اوقات یاد کرواندا آکھدے نیں:

سو ناز و پاتے مال خزینہ ہو رہیہا مہمان

"کہے حسین فقیر نما نا چھڈ دے خود سی تے گمان" (7)

عارضی تے بے فائدہ چیزاں تے تکبر تے غرور داکیہ فائدہ جد اوہ سبھ کھ رب دی دین نیں جیویں کجھور اپنے اُچے قد تے تکبر کرے پر اصل وچ تاں ایہہ خامی اے کہ نہ تاں اوہدے کول چھاں اے جیہدے تھلے کوئی بہہ سکے تے نہ ہی پھل نیواں لگدا اے۔ ایس حوالے نال بھگت کبیر آکھدے نیں۔

"بڑا ہوا تو کیا ہو ایسے پیڑ کجھور

پنچھی کو چھایا نہیں پھل لاگے ات دور" (8)

برصغیر وچ پنجاب توں بنگال تے ہمالیہ توں جنوبی ہند تے ساحلاں تاں کبیر نوں ہر مذہب دے جی خدا بندہ آکھدے نیں ہندو وشنو دا بھگت جد کہ مسلمان پیر تے سکھ اوہناں نوں بھگت مندے نیں کبیر خدای واحد نیت، بت پرستی دی مخالفت، اخلاقی قانوناں دی پابندی تے ذات پات دے نظام دی مخالفت کیتی اور متکبر اُچی ذات دے ہندوواں دی مذمت کر دالے اوس ذات پات، چھوت چھات تے ہر طرح دی سماجی ونڈ تے ویروے تے انگل چکدیاں سب انساناں نوں برابر آکھیاتے آکھن تے زور دتا۔ اوس آکھیا کہ ہر چیز توں ودھ تے تگڑا غرور تے تکبر والا صرف رب اے اوس رب دی واحد نیت دادرس دتا۔ کبیر آکھدے نیں کہ اک رام نوں چہو جیکر دل داشیشہ صاف ہووے تے وچ صرف اکو رب حقیقی معبود وسدا ہووے تاں ای بیڑا پار لنگھ سکدا اے۔ جیویں بھگت کبیر آکھدے نیں:

”دوئی جگدیش کہاں تے آئے کہو کون بھر مایا
اللہ را مکریم کیشو ہر ہی حضرت نام دھرایا
گہنا ایک کنک تے گہنا تا میں بھاو نہ دو جا
کہن سنن کو دوئی کو تھاتے ایک نواج ایک پوجا (9)

شاہ حسین رب تعالیٰ نوں سب کجھ متھدیاں اوہدی وڈیائی تے یکتائی نوں تسلیم کر دیاں اکثر آکھدے نیں۔

”توں سلطان سبھو کجھ سردا مال ہے تینوں حال جگر دا
تین کولوں کجھ نائیں پردا پھول نہ عیب وچاری دا“ (10)

بابا فرید ہووے تے بھوویں بابا گرو نانک شاہ حسین ہووے تے بھوویں بھگت کبیر صوفی بزرگ صرف شاعر نہیں سن اوہ شاعری صرف شاعری لئی نہیں سن کر دے سگوں ایہناں بزرگاں تاں لوکاں نوں سدھے راہ تے پاو لئی اپنے خیالاں دے اظہار لئی شاعری نوں ورتیا شاعری نوں اپنا آلہ کار بنایا ہر صوفی بزرگ اپنی شاعری راہیں دنیا دی بے ثباتی ناپائیداری تے آخرت دی فکر لئی پریردے دسدے نیں بھگت کبیر لکھدے نیں:

”مہا مارگ گھر بکت پنٹھ بہو بھار
کہ کبیر کس پائے دلہہ گورو دیدار“ (11)

کبیر کہندے نیں کہ سڑک لمی اے گھر دوریڈا اے راہ اوکھا اے بھار چھو کھا اے آکھ کبیر کنج اپنے رب کول اپڑیں گا اوہدا دیدار کریں گا۔ شاہ حسین وی بندے نوں چنگے عملاں دی مت دیندیاں آخرت دی فکر دی گل کر دے نیں کہ ایس دنیا دی حیاتی تے کاہد امان جد مٹی وچ مٹی ہو جانا اے تے فیہ ایس کول واسے تے کیہ اترا نا جیہڑا ویلا ملیا اے۔ اوس نوں غیمنت جاندیاں چنگے اعمال کر لینے ای چنگے نیں شاہ حسین ایس بارے لکھدے نیں:

کیا لے آئیوں کیا لے جاسیں فانی کل جہان
چار دیہاڑے گوئل واسا، اس اس جیون دا کیا بھروسہ نہ کر اتنا مان
کہے حسین فقیر نمانا، آخر خاک سان (12)

صوفی تے بھگت امن تے پیار دی واشنا کھلار دے نیں محبت ونڈ دے نیں اوہناں نال کوئی مند اووی کرے بھیڑ اووی بولے
تاں اوہ بدلے وچ مند نہیں بولدے تے ایہہ ای درس اوہ لوکا کئی نوں وی دیندے نیں کیوں جے جو جیسا کردا اے اوس نوں اوہدا اجر
ملا اے چنگا کرن دا چنگا اجر تے بھیڑے دا بھیڑا ایس حوالے نال بھگت کبیر لکھدے نیں:

جو تو کوکا ثنا بووے تاہی بوے تو پھول
توں ہی پھول کے پھول ہیں واکو ہیں ترسول (13)

چنگے دے بدلے چنگا تاں ہر کوئی کر لیندا اے سواد تے تاں اے جو بھیڑا کرن والے نال وی چنگا ای کیتا جاوے تے اجر
سوہنے رب کولوں اوس دی شان مطابق بندہ منگے۔ شاہ حسین وی کہندے نیں کہ سساں نناں مینوں طعنے دے رہیاں نیں پر میں برا
نہیں منایا۔ شاہ حسین لکھدے نیں:

بریاں بریاں وے اسپیں بریاں بریاں کول نہ بہو وے لوکا
لکھ لکھ بدیاں سوسو طعنے سبھو سرتے ہے
تیراں تے تلواراں کولوں نکھیاں برہوں دیاں چھریاں وے لوکا (14)

دنیاوی حیاتی چار دیہاڑی اے ایہہ بے ثبات تے ناپائیدار اے ایس حیاتی تے مان کرنا زری گھٹ عقلی اے ایہہ کوڑا اے
تے کوڑا پسا اے فریب تے جھوٹ اے جیہڑے ایس فریب تے جھوٹ دے پیچھے لگے رہندے نیں اخیر اوہناں دے ہتھیں کچھ
نہیں اوند ایس لئی ضروری اے کہ ایس حیاتی وچ کچھ کمالیا جائے شاہ حسین ایس حقیقت دی دس پاوندیاں آکھدے نیں:

پیارے لال کیا بھروسہ دم دا
اڈیا بھور تھیا پردیسی اگے راہ اگم دا
کوڑی دنیا کوڑا پسا جیوں موتی شبنم دا (15)

شاہ حسین ہوں تے بھوویں بھگت کبیر اوہناں دی ساری تعلیم دا نچوڑا ایہہ اے کہ ایہہ دنیا عارضی ٹھکانہ اے اصل گھر تے
مقام اگلی دنیا اے تے اوس دنیا وچ کچھ کھٹن لئی ایس حیاتی وچ چنگے کم کرنے لوڑی دے نیں رب دی رضا ای حیاتی دا مقصد ہونا چاہیدا
اے صوفیاں دنیاوی زندگی نوں کھیڑ تماشآ آکھیا اے تے اصل مقصد آخرت نوں سنوارنا دسیا اے کیوں کہ دنیا صرف مکتے فریب
اے۔ پر دنیا والے ایس گل توں بے خبر ایس عارضی حیاتی دے پچھے لگے ہوئے نیں۔ بھگت کبیر لکھدے نیں:

سکھیا سب سنسار کہا وے اور سووے
دکھیا دا س کبیر جاگے اور رووے (16)

جیہڑے بندے انجانوں نین اصل حقیقت توں بے خبر نین اوہ ایس حیاتی نوں ای اصل حیاتی سمجھ کے غفلت دی مٹھی
نیندرستے ہوئے نین پر جیہڑے اصل حقیقت جاندے نین اوہناں نوں فکر توں نیند کدوں اوندی اے سگوں اوہ تاں سمجھدا اے کہ
دنیا دی حالت بڑی افسوس ناک اے ایس حوالے شاہ حسین نال لکھدے نین:

کدی سمجھ ندانا! گھر کتھے ای سمجھ ندانا
آپ کمینہ تیری عقل کمینی کون کہے توں دانا (17)

بھگت کبیر لکھدے نین:

توں توں کرنا توں بھیا مجھ میں رہی نہ ہوں
واری تیرے نام پر جت دیکھوں تت توں (18)

اللہ والے ہر ویلے اللہ دی یاد وچ رہندے نین اور ہر ویلے اک رب داناں چیدے نین تے انج اوہدے وچ گواچ کے
جیندے نین کہ اوہناں نوں اپنی سرت نہیں رہندی اوہ رب وچ گواچ جاندے نین ایہہ فلسفہ وحدت الوجود دا ذکر ہر صوفی شاعر
نے اپنے ڈھنگ نال کیتا اے۔ کبیر وی کہندے نین کہ میں توں توں داورد جپ جپ کہ انج مست ہو گیا آں کہ ہن میں میں رہیہا ای
نہیں ایس ہی حقیقت دا ادراک کر دیاں شاہ حسین وی لکھدے نین:

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں باہر توں روم روم وچ توں (19)

شاہ حسین عارف نہیں معرفت رکھن والے اوہ رب دی ذات دے جانوں نہیں سگوں اوس نوں اپنی ذات دا حصہ مندے
نین تے کہندے نین جدھر وی ویکھاں او دھر ای رب سوہنا دسد اے۔

اصل بھگت تے اللہ دے دھیان وچ ای رہندے نین اوہ باہر دے بوہے بند کر کے اپنے من دے بوہے کھول دیندے
نین۔ ایہہ عشق کدھرے اگدا نہیں تے نہ ہی وکدا اے سگوں ایہہ تاں بس روح دی پاکی تے اندر دی صفائی والے نوں نصیب ہوندا
اے۔ ایس لئی ضروری اے پئی عاشق دا عشق نکھر یا ہو یا تے پاک ہووے عشق تے پیار آپ مذہب نین۔ بھگت کبیر لکھدے نین۔

یہ تو گھر ہے پریم کا خالہ کا گھر نانہہ
سیس اتارے بھونیں دھرے تب بیٹھے گھر مانہہ (20)

عشق دی راہ تے ٹرنا سوکھا نہیں بھگت کبیر نے کہیا اے کہ ایہہ اپنا سراہا کے بھونیں تے رکھن برابر اے۔ شاہ حسین کہندے نیں کہ ایس راہ توں لنگھن لئی لوڑی دا اے کہ بندہ دھاگے وانگ بریک ہو جاوے مطلب اوہ اپنی میں نوں مار دیوے تاں ای سوئی دے نکلے وچوں لنگھ سکدا اے۔ ایس حوالے نال شاہ حسین لکھدے نیں:

” عاشق ہوویں تاں عشق کماویں
راہ سوئی دا نکہ دھاگہ ہوویں تاں جانویں (21)

صوفیاں تے بھگتاں بندیاں نوں نصیحتاں کیتیاں درس دتے کہ اوہ ایہتھے آکے اپنی بدھی تے سمجھ و سار بیٹھے نیں اوہناں نوں جاگ پینا چاہیدا اے۔ ہوش کرنی چاہیدی کہ جو انسان دی روح رب نال وعدہ کر کے آئی اے ایس دنیا وچ اوہدے خلاف کر رہی اے۔

صوفی شاعران تے بھگتاں دا ایہہ و طیرہ رہیا اے کہ اوہ اپنے آپ نوں ماڑا کمینہ تے بھیڑا کہندے نیں اوہ تکبر تے وڈیائی توں کوسوں دور ہوندے نیں اوہ جدوی کسے برے نوں لبھن لگدے نیں تاں پہلاں اوہناں دی سوچ وچ اوہناں دی اپنی مورت بن جاندی اے۔ بھگت کبیر ایس ہی گل نوں ارج بیان کردے نیں:

برا جو دیکھن میں چلا برا نہ ملیا کوے
جو دل کھو جوں آ پنا مجھ سے برا نہ کوے (22)

شاہ حسین دی شاعری دارنگ ای ملا متی اے اوہ تاں کہندے ای اپنے آپ کون بھیڑا تے برانیں لوکاں نوں اُچی وادسدے نیں کہ اسیں برے آں ساڈے کول نہ بیٹھو اوہ عاجزی انکساری دی مورت بن جاندے نیں تے اپنا سب کجھ اپنے رب دے حضور پیش کر دیندے نیں ایس رنگ وچ رنگے جان بارے شاہ حسین آکھدے نیں:

مندی ہاں کہ چنگی ہاں بھی صاحب تیری بندی ہاں
گہلا لوک جانے دیوانی ، رنگ صاحب دے رنگی آں (23)

صوفی تے بزرگ بندے نوں مت دیندے نیں ہمت تے حوصلے وادرس دیندے نیں اوہناں نوں سدھے راہ تے ٹرن لئی پریردے نیں پر جدوں تیکر انسان خود اندرون آپ ہمت نہیں کر داکسے کم نوں کرن دامتا نہیں پکاوند اوہدوں تیکر اوہ کامیاب نہیں ہو سکدا ایس حقیقت نوں بھگت کبیر ارج بیان کردے نیں:

”من کے ہارے ہارے من کے جیتے جیت
کے کبیر پو پائے من ہی کے پریت (24)

شاہ حسین ایس حقیقت تے چائن پاوندیاں عملاں دی اہمیت بارے دسدے نیں۔

عملاں اُپر ہوگ نیڑا کیا صوفی کیا بھنگی
جو رب بھاوے سو ای تھیسو سو بات ہے چنگی (25)

رب نوں یا گرونوں دل وچ وساوں لئی اپنے من نوں دل نوں صاف کرنا ضروری اے جیکر دل صاف نہیں من وچ نفرتاں
کدورتاں تے جھوٹھ نے تھاں بنائی ہوئی اے تاں دل وچ رب نہیں سما سکدا اے ایس لئی جیکر اپنے اندر اپنے رب نوں وساوانا اے
تاں اپنے دل نوں ہر طرح دیاں الاشاں ناپاکیاں تے برائیاں توں پاک کرنا پوے گا۔ اُنج وی جھوٹ ساریاں برائیاں تے گناہاں دی جڑ
اے جیکر جھوٹ مک جائے تاں ہر برائی ہر گناہ رُک سکدا اے بھگت کبیر جی ایس حوالے نال لکھدے نیں:

ساڻج برابر تپ نہیں جھوٹ برابر پاپ
جا کے ہر دے ساڻج ہے تا ہر دے گر و آپ (26)

اللہ والے صرف اپنی بھلائی نہیں چاہندے سگوں اوہ سارے انساناں دی بھلائی دی گل کر دے نیں اوہناں نوں کراہے
پین توں بچاؤن دا جتن کر دے نیں رب دی وڈیائی بیان کر دے تے اوہدے مقام مرتبے توں جانوں کروان دا جتن کر دے نیں
لوکاں نوں سمجھاندے نیں کہ غفلت دی نیندر توں جاگ جاؤن تے اپنے رب نوں من وچ وسا لین کیوں کہ اوس ہستی نوں بھل کے
بندہ کسے پاسے دا نہیں رہند ایس حوالے نال شاہ حسین آکھدے نیں:

”نی! تینوں رب نہ بھلی ، دعا فقیراں دی ایہا
رب نہ بھلی ہو رسبھ کجھ بھلی ، رب نہ بھلن جیہا (27)

بندے دی بھلائی ایہدے وچ ای اے کہ اوہ ہر ویلے اپنے دل نوں اپنے رب دی یاد نال و سائی رکھے غفلت تے لا پرواہی نہ
کرے پر بندے نوں دنیا وچ مال دولت چنگی لگدی اے تے اوہ اپنے رب دی فکر نہیں کردا انسان نوں چاہیدا اے کہ اوہ عارضی
زندگی نال پیار چھڈ کے اپنے رب نال نیونہہ لاوے بھگت کبیر آکھدے نیں:

جیون مکتے ہوئے رہے تے خالق کی آس
آگے پچھے ہری پھریں کیوں دکھ پاوے واس (28)

اللہ والے تے بھگت سچی تے واہری گل کر دے نیں اوہ کسے اک دھرم کسے اک گروہ کسے اک قوم لئی نہیں بولدے سگوں
اوہناں دا سنیہا ساری لوکاں لئی ہوندا اے بھگت کبیر تے شاہ حسین وچکار کئی کچھوں سانجھ ایس گل دے حق وچ دلیل اے کہ صوفی
بھگت تے شاعر اکورنگ وچ رنگیے اکو زبان بولدے نیں تے اوہ زبان ہوندی اے انسانیت تے پیار نالے سانجھ دی زبان۔ ایس
کچھوں زیر احمد دی کتاب الف اللہ دل رتا میرا وچ آیا اے:

”شاعر اک دھرم دا لڑ پھڑ کے نہیں تڑبے سگوں سارے دھرماں دا کچھ سچ وی کری اوندے نیں۔ تے
نالو نال پرانی نابری نوں دھونی دی لائی اوندے نیر پرانی گل نوں نواں کر دے نیں تے نویں نوں پرانی
نال جوڑ دے نیں۔ (29)

صوفی بھگت تے اللہ والے سب اکو ای گل کر دے نیں اک ای سنیہا دیندے نیں سب دیاں تعلیمات اک ای ہوندیاں نیں۔ ایہہ ای کارن اے کہ بھگت کبیر تے شاہ حسین وچکاروی فکری سانجھہ چوکھی اے۔ دوہاں بزرگاں ای رب دی واحدانیت، ذات پات دی ننڈیا، انسانیت نال پیار، امن دا پرچار، دنیا دی بے ثباتی، من دی صفائی، عمل دا درس، تکبر دی ننڈیا، عاجزی تے انکساری دا درس تے دل وچ رب دی یاد دا دیو ابالی رکھن دا درس دتا اے۔

حوالہ جات

1. سردار جی سنگھ، مولف، امیر علی خان (مترجم) بابا گورو نانک: تعلیمات، کلام اور حالات زندگی (لاہور: سیونٹھ سکائی پبلی کیشنز، 2006ء)، 181۔
2. Ur.m.wikipedia.org/wi
3. عمر زبیری، پروفیسر، قدیم تہذیبیں اور مذاہب (لاہور: دارالشعور، 2013ء)، 227۔
4. انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، امجد علی بھٹی، (مترجمین)، کلام شاہ حسین (اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 2016ء)، 71۔
5. سردار محمد خاں، پروفیسر، انسان قرآن حکیم کی نظر میں (فیصل آباد: سنگری، 2022ء)، 55۔
6. علی عباس جلاپوری، وحدت الوجود تے پنجابی شاعری (لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1986ء)، 114۔
7. محمد آصف خاں، کافیاں شاہ حسین (لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1987ء)، 69۔
8. عبدالحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام (لاہور: نگارشات پبلشرز، 2006ء)، 67۔
9. ایضاً، 90۔
10. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 100۔
11. عبدالحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 94۔
12. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 83۔
13. عبدالحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 93۔
14. محمد افضل، چودھری، کافیاں شاہ حسین (لاہور: مکتبہ پنج دریا، 1964ء)، 182۔
15. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 32۔
16. عبدالحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 92۔
17. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 27۔

18. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 67۔
19. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 13۔
20. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 77۔
21. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 23۔
22. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 93۔
23. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 61۔
24. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 94۔
25. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 71۔
26. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 94۔
27. انعام الحق جاوید، امجد بھٹی، کلام شاہ حسین، 61۔
28. عبد الحفیظ، بھگت کبیر حیات و تعلیمات و منتخب کلام، 67۔
29. زبیر احمد، الف اللہ دل رتائیر (لاہور: کتاب ترجمان، 2004ء)، 23۔

References in Roman Script

1. Sardar G Singh, Author, Ameer Ali Khan (Translator) Baba Guru Nanak: Taleemat, Kalam aur Halat-e-Zindgi (Lahore: Seventh Sky Publications, 2006), 181.
2. Ur.m.wikipedia.org/wi
3. Umar Zubairi, Prof., Qadeem Tazeebain aur Mazahib (Lahore: Darul-Khivat, 2013), 227.
4. Inamul Haq Javed, Dr., Amjad Ali Bhatti, (Translators), Kalam Shah Hussain (Islamabad: National Book Foundation, 2016), 71.
5. Sardar Muhammad Khan, Professor, Inasan Quran Haqem ki Nazar main (Faisalabad: Sangri, 2022), 55.
6. Ali Abbas Jalalpuri, Wahdat-ul-Wajood ty Punjabi Sahiri (Lahore: Punjabi Adbi Board, 1986), 114.
7. Muhammad Asif Khan, Kafian Shah Hussain (Lahore: Punjabi Adbi Board, 1987), 69.

8. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam (Lahore: Negarshat Publishers, 2006), 67.
9. Ibid, 90.
10. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 100.
11. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 94.
12. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 83.
13. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 93.
14. Muhammad Afzal, Chowdhury, Kaffee Shah Hussain (Lahore: Maktab Panj Darya, 1964), 182.
15. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 32.
16. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 92.
17. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 27.
18. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 67.
19. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 13.
20. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 77.
21. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 23.
22. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 93.
23. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 61.
24. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 94.
25. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 71.
26. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 94.
27. Inamul Haq Javed, Amjad Bhatti, Kalam Shah Hussain, 61.
28. Abdul Hafeez, Bhagat Kabir: Hayat-o-Taleemat-o-Muntkhib Kalam, 67.
29. Zubair Ahmad, Alf Allah Dil Rata Meera (Lahore: Kitab Taranjan, 2004), 23